

3. **Дендрофлора України.** Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Частина II : довідник / за ред. М.А. Кохна та Н.М. Трофименко. – К. : Фітосоціоцентр, 2005. – 716 с.
4. **Деревья и кустарники СССР** / под ред. С.Я. Соколова. – Т. III. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – 872 с.
5. **Кохно Н.А.** Клены Украины. – К. : Вид-во "Наук. думка", 1982. – 184 с.
6. **Мисник Г.Е.** Сроки и характер цветения деревьев и кустарников. – К. : Вид-во "Наук. думка", 1976. – 392 с.
7. **Тахтаджян А.Л.** Система магнолиофитов. – Л. : Изд-во "Наука", 1987. – 439 с.
8. **Rehder A.** Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America / New-York : The Macmillan Company, 1949. – P. 482-522.

УДК 712.4(477.42) *Ст. наук. співроб. Ю.О. Клименко, канд. біол. наук –
Національний Ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України*

НАСАДЖЕННЯ НОВОЧОРТОРИЙСЬКОГО ПАРКУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наведено історію створення, топографічний, ландшафтний план та план насаджень Новочорторийського парку Житомирської області, баланс площі, розподіл озелененої площі за типами садово-паркових ландшафтів та розподіл озелененої площі між видами та іншими насадженнями. Здійснено порівняльно-фітоценотичний аналіз.

Ключові слова: старовинний парк, садово-паркові ландшафти, насадження, природні ліси, порівняльно-фітоценотичний аналіз.

*Senior research officer Yu.A. Klimenko – National Botanical garden of the name
of M.M. Grishka NAS of Ukraine*

Plantations of Novochortoryisky park in Zhitomyr region

There is the history of the park, its topographic, landscape plans and plantations plan of Novochortoryisky park, the area balance, the wooded area division according to landscape types of garden-park landscapes and also the division of the area among species and other plantations. Comparative-phytocenotic analysis of plantations was done.

Keywords: ancient park, garden-park landscapes, plantations, natural forests, comparative-phytocenotic analysis.

Складовою частиною мережі природно-заповідних територій України є парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Переважна більшість з них – старовинні. Кожний такий парк має велике історичне, культурне, архітектурне, ландшафтне та ботанічне значення. Палацово-паркові ансамблі потрібно зберігати, підтримувати та відновлювати. Це неможливо зробити, не знаючи історії створення об'єкта, не здійснюючи у ньому моніторинг стану насаджень та не розробивши методичних підходів до відновлювальних робіт.

Завданнями наших досліджень у Новочорторийського парку були:

- пошук історичних планів та відомостей минулих років про насадження;
- встановлення таксономічного складу дендроценозів;
- аналіз ландшафтів парку;
- дослідження розподілу озелененої площі парку між видами та іншими насадженнями;
- порівняльно-фітоценотичний аналіз насаджень.

Таксономічний склад дендроценозів досліджували методом маршрутних обстежень (назви рослин брали за С.К. Черепановим [14]); ландшафти

парку аналізували за класифікацією Л.І. Рубцова [10, 11], який виділив 6 типів садово-паркових ландшафтів: лісовий, парковий, лучний, садовий, регулярний, альпійський. Під час порівняльно-фітоценотичного аналізу [13] стан насаджень лісового типу садово-паркового ландшафту порівнювали з описами корінних лісів, характерних для цього регіону.

Новочорторийський парк розташований у селі Нова Чортория Любарського району Житомирської області. У 1781 р. Чорторию придбав Ігнатій Кордиш (пом. 1788). Оскільки у нього не було дітей, село успадкувала його сестра Франтишка, яка була одружена з Юзефом Урсином Прушинським. Далі селом володів їхній син Кароль, одружений з Розою Прзібішевською. У них була тільки донька Антоніна (пом. 1873), яка вийшла заміж за Адольфа Боженец-Яловицького (нар. 1819). У 1870 р. Чорторию продали російському генерал-лейтенанту Петру Васильовичу Оржевському [15]. Його дружина Наталія Іванівна була останньою господинею села до 1917 р. [1].

Юзеф або Кароль Прушинські є вірогідними засновниками палацу (його вважають спорудою початку ХІХ ст.) [8]. Тоді ж заснували парк. При польських господарях була збудована капличка-мавзолей. У другій половині ХІХ ст. побудували низку господарських споруд. У 1870 р. поруч з парком звели паровий млин. П.В. Оржевський у 1880-х роках збудував огорожу, браму з прибрамним будинком та перебудував палац (він став двоповерховим). Один з вітражів зробив художник Ф. Бялковський. Стеля з ліпниною, вітраж (початок ХІХ ст.), мармуровий камін (друга половина ХІХ ст.) збереглися до наших днів. У 1907 р. капличку-мавзолей переробив архітектор Адріан Вікторович Прахов (1846-1916 рр.) на церкву [12]. Її стіни розписав художник М.В. Нестеров.

За офіційними даними [9], площа парку становить 19,2 га. Але у паспорті парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва наведено дуже спрощену схему, за якою важко встановити, як проходить західна межа парку. На рис. 1 подано фрагмент плану села Нова Чортория. Територію, яку ми обстежили, позначено на цьому фрагменті крапками. Вона становить 28,0 га (табл. 1).

Табл. 1. Баланс площі Новочорторийського парку

Категорія площ	Площа	
	га	%
Озеленена площа	24,65	88,0
Будівлі	0,3	1,1
Доріжки та майданчики	1,4	5,0
Водойми	0,1	0,4
Садби	1,55	5,5
Усього	28,0	100

У західному та південно-західному напрямках за обстеженою територією тягнуться поля, лісові масиви, луки, заболочені луки та болота. Не дивно, що у багатьох роботах [4, 6-8] площу парку визначено цифрою 70 га. Зазначимо, що окремі старі дерева хвойних ще й зараз можна побачити на ділянках, розташованих на північ та схід від нових корпусів аграрного технікуму. З цього випливає, що і ці землі колись входили до парку. Складовою части-

ною садиби були, очевидно, й плодові сади, але зараз вони до складу парку не входять. На рис. 1 видно також, що парк розташований на березі великого ставка (його площа становить понад 32 га), створеного на річці Случ. Паровий млин, збудований у 1870 р., знаходиться поруч із парком.

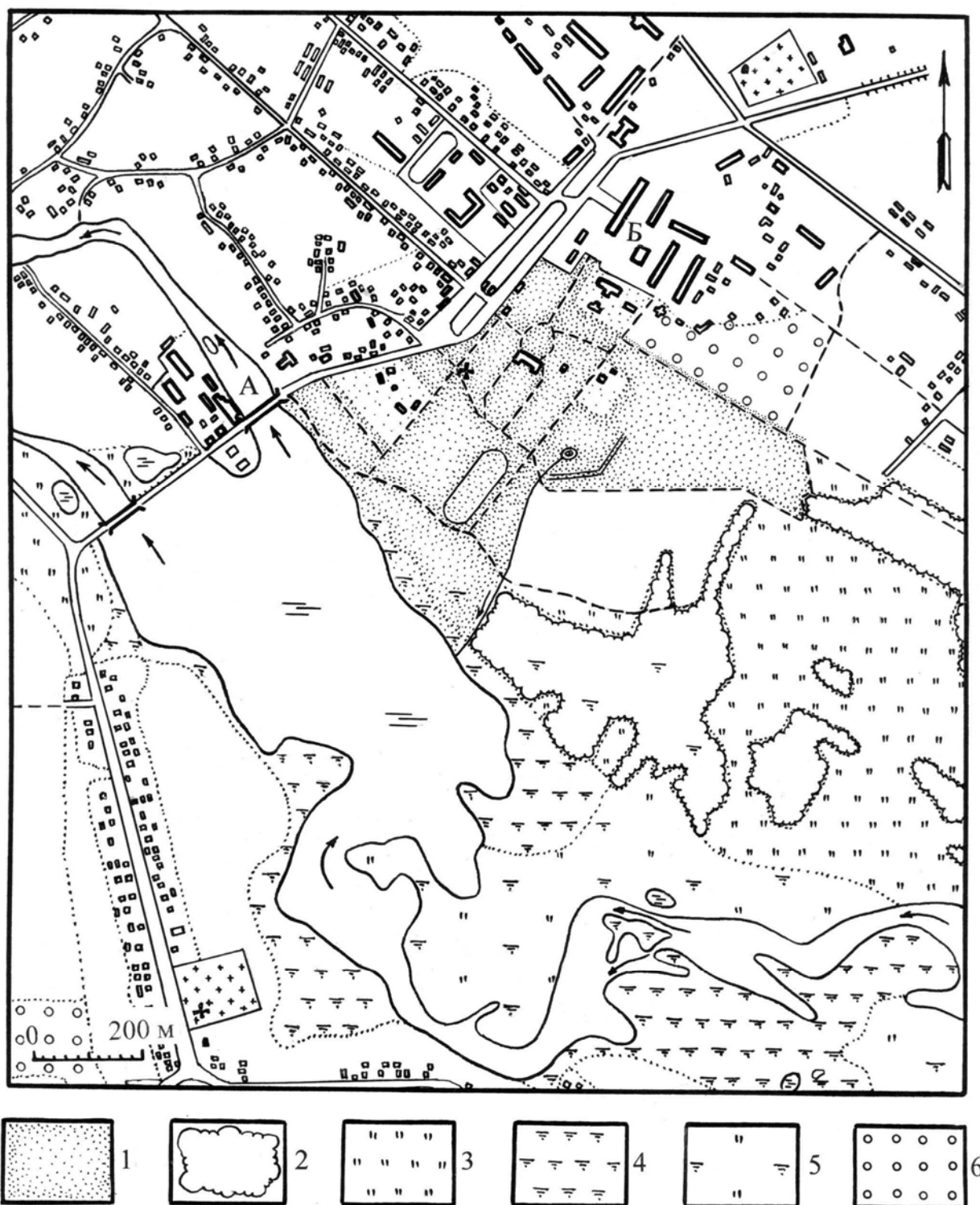

Рис. 1. План розташування Новочорторійського парку: 1 – обстежена територія; 2 – лісовий масив; 3 – луки; 4 – болото; 5 – заболочені луки; 6 – плодові сади. 2-6 – за межами обстеженої території. А – млин (1870 р.), Б – сучасні корпуси аграрного технікуму

Сучасне планування та рельєф парку зображено на рис. 2. Збереглися палац, церква-мавзолей, прибрамний будинок. Дві старовинні будівлі зробле-

ні з червоної цегли (на рис. 2 вони позначені цифрою 4) ще й досі слугують житловими будинками мешканцям села. Парк розташований на пологіму схилі до річки Случ. Перепад висот – 17 м (від 224 м до 241). Для відводу зайвої вологи зроблено мережу неглибоких канав. Є струмочок. Він впадає у невеличке озерце (точніше рів, який оточує круглий острівець, на якому насипана гірка). Через рів перекинута місточок. На гірці раніше була альтанка (не збереглася). Далі струмок біжить до річки Случ.

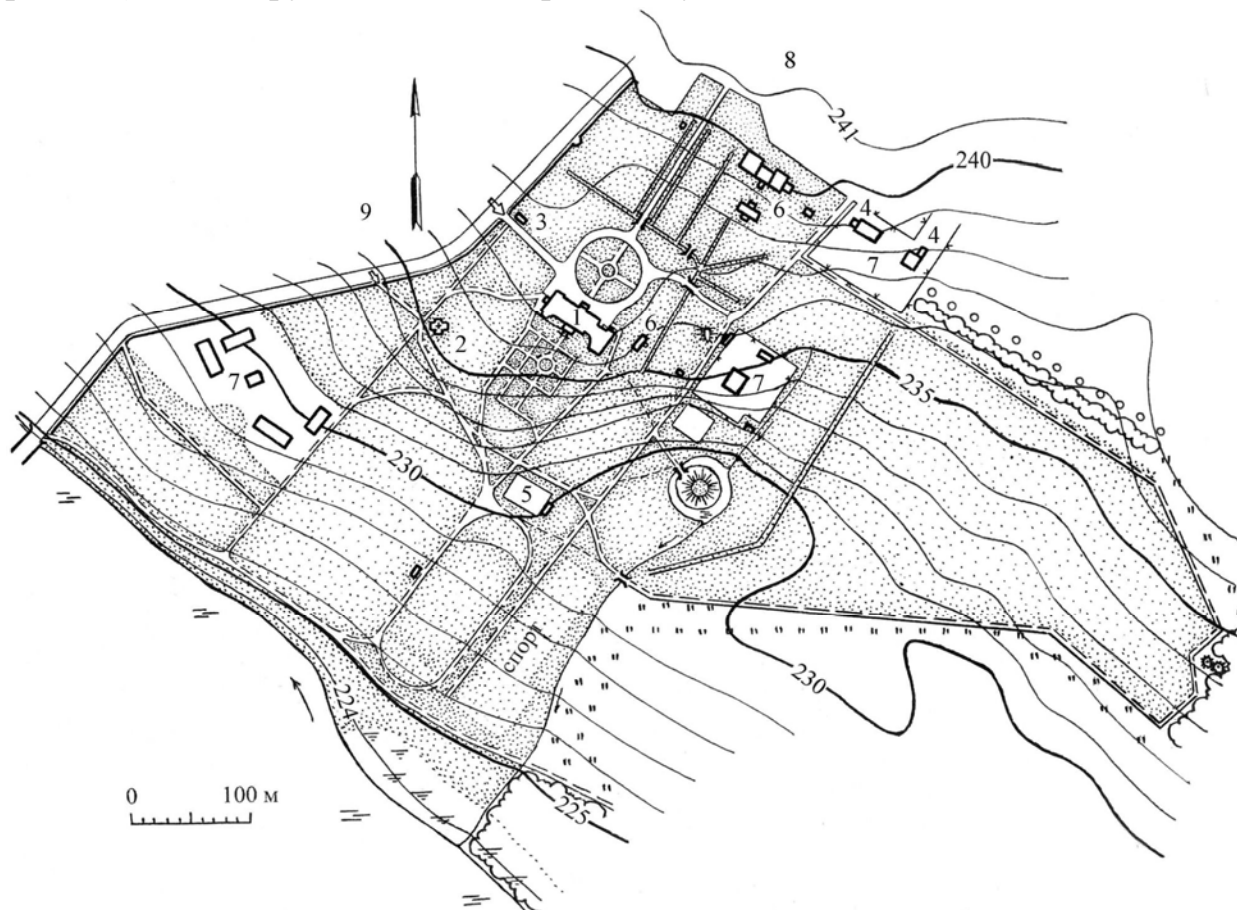

Рис. 2. Планування та рельєф Новочорторійського парку: 1 – палац; 2 – церква-мавзолей; 3 – вхід з будинком воротаря; 4 – старовинні будівлі; 5 – естрада; 6 – господарські споруди; 7 – садиби; 8 – територія, на якій розташовані сучасні корпуси аграрного технікуму; 9 – село Нова Чорторія

За західною межею парку продовжується масив дерев. На його краю зростають дві модрини європейські. Це свідчить про те, що колись цей масив входив до складу парку. Основними на обстеженій території є лісовий, лучний та регулярний типи садово-паркових ландшафтів (рис. 3). Вони залишаються основними, навіть якщо межі парку провести інакше. Але при цьому може дещо змінитися співвідношення площ. У садибі значну роль відігравав також садовий тип ландшафту.

За даними О.Л. Липи [7], до війни 1941-1945 рр. у Новочорторійському парку налічувалося понад 100 видів дерев та кущів, у 1945 р. – близько 50. Серед них – рідкісні види модрин (5 видів), ялин (4 види), сосна Веймута. Було багато рослин тополі китайської, ясена, липи, клена гостролистого. У 1959 р. було відзначено (паспорт парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва), що перестала діяти дренажна система і модрини почали відмирати. У 1975 р. у

парку зростало 29 видів та культиварів інтродукованих дерев та кущів [3], зокрема модрина європейська, ялини колюча та червона, сосни чорна та Веймута, туя західна, гіркокаштани звичайний та гібридний, тополя китайська, липа широколиста та інші. М.Г. Курдюк [6] повідомляє, що біля церкви знаходилася куртина з хвойних. У ній зростали 2 ялини звичайні, ялина сиза, ялини колючі (найбільше дерево мало $D=52$ см, $H=19$ м), сосни Веймута (20 екз.), окремі модрини європейські (найбільше дерево мало $D=76$ см, $H=26$ м), сосна чорна та чотиристовбурова сосна звичайна. У парку була липа американська.

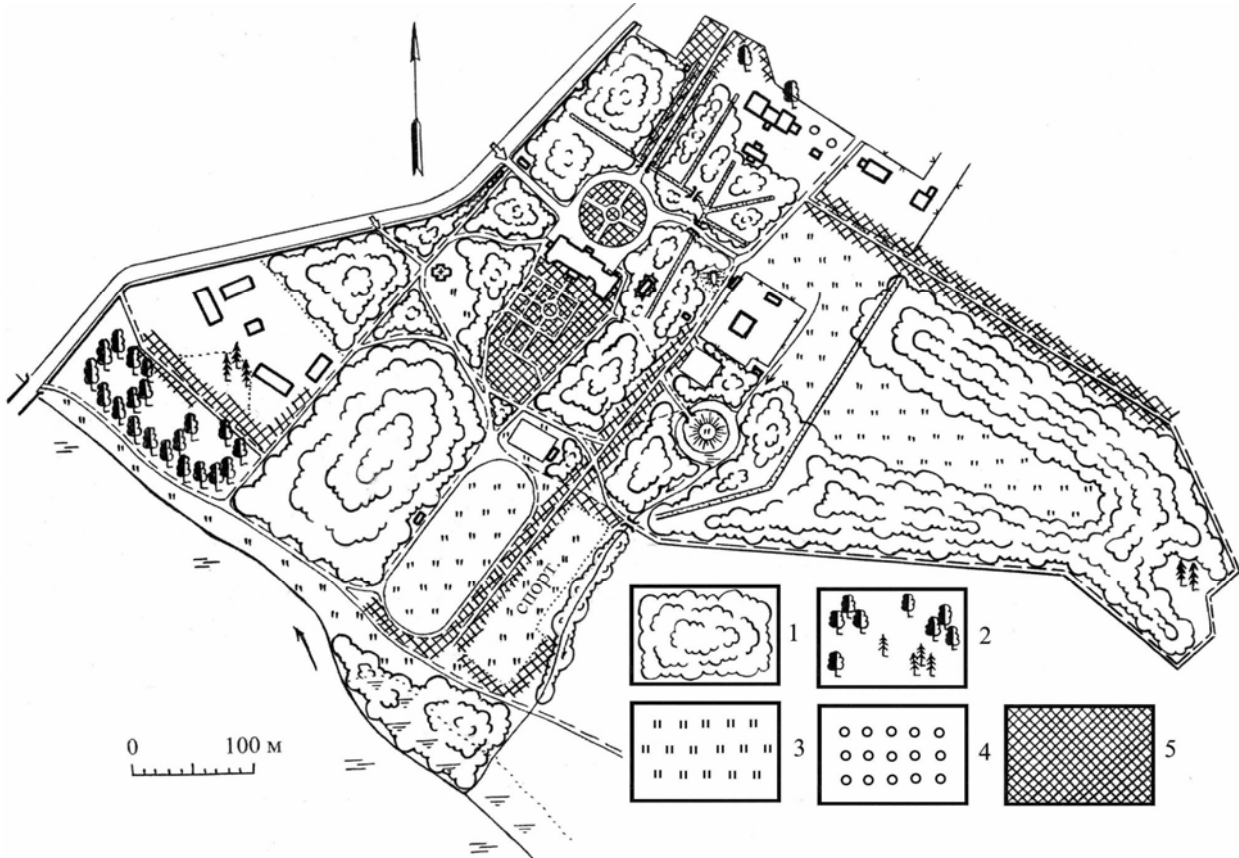

Рис. 3. Ландшафтний план Новочорторийського парку. Типи садово-паркових ландшафтів: 1 – лісовий (15,45 га, 62,7 % від озелененої площі); 2 – парковий (2,0 га, 8,1 %), 3 – лучний (5,05 га, 20,5 %); 4 – садовий (0,05 га, 0,2 %); 5 – регулярний та його елементи (2,1 га, 8,5 %)

На обстеженій території зростають дерева та кущі, які належать до 41 виду з 32 родів 16 родин. Один вид, крім типових рослин, має ще й декоративний культивар (верба біла "Жовта Плакуча"), 6 видів – хвойні (усі – дерева), 35 – листяні (25 – дерева, 10 – кущі). Є старі модрини європейські (у найбільшій $D=60$ см, $H=25$ м), ялини звичайні ($D_{max}=76$ см, $H=25$ м), сосни Веймута ($D_{max}=60$ см, $H=20$ м), 3 сосни чорні ($D_{max}=50$ см). Південніше палацу росте стара сосна звичайна, яка має $D=104$ см, $H=18$ м. На висоті 2 м її стовбур роздвоюється, а вище вона стає чотиристовбурною. Вірогідно, що це наслідок штучного формування крони. Можливо, що це так зване "родинне дерево" господарів парку. Зростають у парку: один старий дуб звичайний, старі ясени звичайні, гіркокаштани звичайні, липи серцелисті, клени гостролисті.

Панівним видом є ясен звичайний (рис. 4), який займає понад 40 % обстеженої площі. Значну роль відіграють насадження вільхи чорної. Вони рос-

тут як вздовж річки Случ, так і у північно-східній частині парку. Такий розподіл пов'язаний з тим, що у цій частині, незважаючи на те, що є прокладена для відводу вологи канава, дуже зволожений ґрунт. Ділянка, на якій домінують дуби звичайні, має незначну площу. Від великої колекції модрин залишилося тільки дві невеличкі куртини. На оточеній струмком гірці, навколо альтанки, колись висадили ялини. Дотепер збереглася лише одна. Алея з дуже старих лип веде до річки (у радянські роки вздовж алеї зробили стадіон та спортмайданчики).

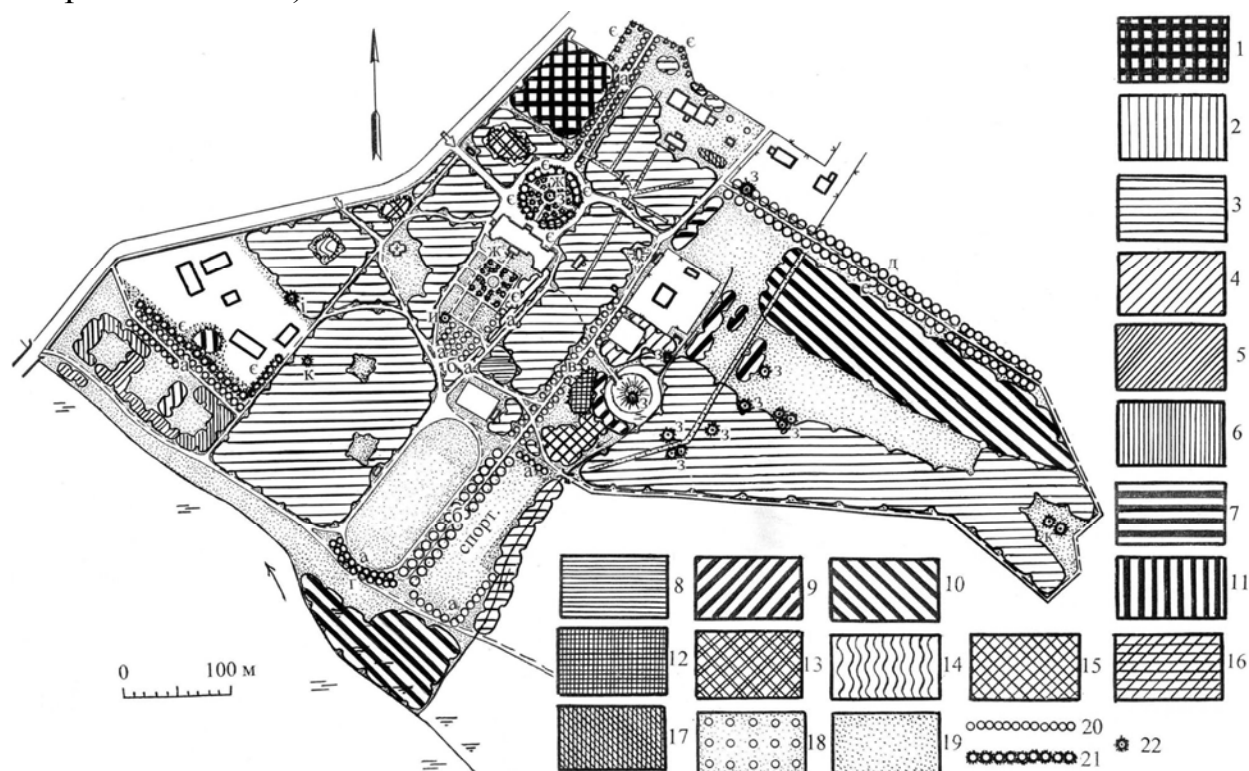

Рис. 4. План насаджень Новочорторійського парку: 1 – дуб звичайний (0,5 га, 2,0 % від озелененої площі); 2 – липа серцелиста (0,05 га, 0,2 %); 3 – ясен звичайний (10,75 га, 43,6 %); 4 – клен гостролистий (0,25 га, 1,0 %); 5 – клен ясенелистий (0,4 га, 1,6 %); 6 – береза повисла (0,3 га, 1,2 %); 7 – тополя чорна (0,1 га, 0,4 %); 8 – осика (0,1 га, 0,4 %); 9 – верба біла (0,25 га, 1,0 %); 10 – вільха чорна (3,0 га, 12,2 %); 11 – сосна звичайна (0,05 га, 0,2 %); 12 – ялина звичайна (0,05 га, 0,2 %); 13 – модрина європейська (0,1 га, 0,4 %); 14 – інші види хвойних дерев (сосна Веймута – 0,03 га, 0,12 %); 15 – виділ, у якому жоден вид не переважає (0,2 га, 0,8 %); 16 – бузок звичайний (0,01 га, 0,04 %); 17 – інші види листяних куців (бузина чорна – 0,01 га, 0,04 %); 18 – плодовий сад (0,05 га, 0,2 %); 19 – галявини, луки (6,85 га, 27,8 %); 20 – ряд із листяних дерев (а – гіркокаштан звичайний /0,5 га, 2,0 %, б – липа серцелиста /0,22 га, 0,9 %, в – клен гостролистий /0,14 га, 0,6 %, г – береза повисла /0,04 га, 0,2 %, д – тополя чорна /0,3 га, 1,2 %, е – верба біла /0,3 га, 1,2 %); 21 – ряд із хвойних дерев (є – ялина звичайна /0,08 га, 0,3 %, ж – туя західна /0,02 га, 0,1 %); 22 – окреме хвойне дерево (з – ялина звичайна, и – чотиристовбурна сосна звичайна, і – сосна Веймута, к – модрина звичайна)

Новочорторійський парк розташований на території Любарсько-Чуднівського геоботанічного району грабово-дубових, дубово-соснових, грабово-дубово-соснових та дубових лісів і лучних степів. Грабово-дубові ліси представлені асоціаціями *Carpineto-Quercetum caricoso (pilosae)-egopodiosum*, *Carpineto-Quercetum aegopodiosum*; дубові ліси – асоціаціями ліщиново-яглице-

вою (*Quercetum (roboris) coryloso-aegopodiosum*) та ліщиново-гірськоосоковою (*Quercetum coryloso-caricosum (montanae)*); сосново-дубові ліси представлені асоціаціями *Querceto-Pinetum herbosum*, *Querceto-Pinetum pteridiosum*, а грабово-дубово-соснові ліси – *Carpineto-Querceto-Pinetum herboso-pteridiosum* [2].

Новочорторийський парк межує з природними лісами, луками та болотами (рис. 1). Немає сумнівів, що свого часу ці ліси стали базою для створення парку. Процеси деградації паркових насаджень, які розпочалися після революції, особливо посилилися після того, як у повоєнні роки перестала функціонувати дренажна система. Підвищення вологості ґрунту призвело до загибелі рослин багатьох видів та поширення вільхи чорної. Безсумнівно, що переважання ясена звичайного не є первинним. Найвірогідніше, корінним лісом, який став базою для парку, був дубовий ліс ліщиновий.

Зібрану інформацію про насадження Новочорторийського парку можна застосувати для ведення моніторингу їхнього стану. Аналіз відомостей свідчить, що у парку відбулася таксономічна, ландшафтна та фітоценотична деградації [5]. Остання пов'язана як з неконтрольованим поширенням ясена звичайного на місці дібров, так і з поширенням вільхи чорної після припинення функціонування дренажної системи.

Література

1. **Весь юго-западный край.** Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям / под ред. А.И. Ярошевича. – К. : Изд. 1-е т-ва Л.М. Фиш и П.Е. Вольсов, 1913. – 1115 с.
2. **Геоботаничне районування** Української РСР. – К. : Вид-во "Наук. думка", 1977. – 303 с.
3. **Гордієнко І.І.** До матеріалів про інтродукцію дерев та чагарників у Правобережному Поліссі України / Гордієнко І.І., Колесниченко О.М., Бабіченко П.Д., Чуприна П.Я. // Інтродукція та акліматизація рослин на Україні. – 1975. – Вип. 7. – С. 3-18.
4. **Косаревский И.А.** Искусство паркового пейзажа. – М. : Изд-во "Стройиздат", 1977. – 247 с.
5. **Кузнецов С.И., Клименко Ю.А.** Об актуальных биозкологических проблемах зеленого строительства // Бюлетень державного Нікітського саду. – 1999. – Вип. 81. – С. 50-55.
6. **Курдюк М.Г.** Состояние и вопросы восстановления старинных парков // Сохранение и восстановление старинных парков // Сборник научных трудов. – К. : Вид-во "Наук. думка", 1982. – 108 с.
7. **Липа О.Л.** Визначні сади і парки України та їх охорона. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1960. – 176 с.
8. **Памятники градостроительства и архитектуры** Украинской ССР. – К. : Вид-во "Будівельник", 1985. – Т. 2. – 336 с.
9. **Природно-заповідний фонд** України загальнодержавного значення : довідник / редкол. В.Б. Леоненко та інші. – К. : Вид-во "Наук. шк.", 1999. – 240 с.
10. **Рубцов Л.И.** Проектирование садов и парков. – М. : Изд-во "Стройиздат", 1979. – 183 с.
11. **Рубцов Л.И.** Садово-парковый ландшафт. – К. : Изд-во АН УССР, 1956. – 211 с.
12. **Тимофієнко В.** Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть : біограф. довідник. – К. : Вид-во НДІТІАМ, 1999. – 471 с.
13. **Успенская Н.Д.** Биологические основы создания парковых насаждений дубравного типа в условиях Украинского Полесья и Лесостепи : дис. ... канд. биол. наук: спец. 03.00.05. – К., 1985. – 199 л.
14. **Черепанов С.К.** Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). – СПб : Изд-во "Мир и семья", 1995. – 992 с.
15. **Aftanazy R.** Materiały do dziejów rezydencji. – Warszawa. – 1988. – Т. V A. – 769 s., Т. V B. – 379 s.